षष्ठः पाठः

संख्याज्ञानम्

(संख्याज्ञान और पुष्प-परिचय)

स्तुत पाठ में संस्कृत भाषा में 21 से 50 तक की संख्याओं की अभिव्यक्ति की प्रयोग दिखाया गया है। क्य प्रायः प्रकीर्ण हैं । इससे इन संख्याओं के प्रयोग की प्रवृत्ति विद्यार्थियों में उत्पन्न होगी।]

अस्मिन् वर्गे पञ्चाशत् छात्राः सन्ति । एतेषु एकविंशतिः बालिकाः सन्ति । ततः नवविंशतिः ऊनत्रिंशत्) बालकाः वर्तन्ते । विद्यालयस्य उद्याने चत्वारिंशत् पाटलपादपाः, पञ्चत्रिंशत् यूथिकाः, ञ्चचत्वारिंशत् मल्लिकाः, त्रिंशत् कर्णिकाराः, द्वाविंशतिः जपाः सन्ति । शरत्काले उद्यानस्य ञ्चविंशतिः अपि शेफालिकाः पुष्पाणि धारयन्ति । तानि पुष्पाणि प्रातःकाले भूमौ विकीर्णानि वन्ति । सरोवरे कमलपुष्पाणि सन्ति । अद्य चतुर्विंशतिः पुष्पाणि विकसितानि । अस्माकं देशे म्प्रति अष्टाविंशतिः राज्यानि सन्ति । आकाशे सप्तविंशतिः नक्षत्राणि सन्ति । जैनाः कथयन्ति यत् हावीरवर्धमानात् पूर्वं त्रयोविंशतिः तीर्थकराः अभवन् । पार्श्वनाथः त्रयोविंशतितमः तीर्थकरः भवत् । तेन पारसनाथपर्वतस्य प्रसिद्धिः ।

अस्माकं मुखे द्वात्रिंशत् दन्ताः भवन्ति । एकस्मिन् मासे सामान्यतः त्रिंशत् दिवसाः वन्ति । किन्तु जनवरी-मार्च-मई-जुलाई-अगस्त-अक्टूबर-दिसम्बर-मासेषु एकत्रिंशत् दिवसाः वन्ति । फरवरीमासे अष्टाविंशतिः दिवसाः सन्ति किन्तु चतुर्थे वर्षे ते ऊनत्रिंशत् भवन्ति । मम

लेखनपुस्तिकायां चत्वारिंशत् पत्राणि सन्ति । अस्मिन् पुस्तके अष्टचत्वारिंशत् पुष्ठाः सन्ति । मम गणितपुस्तिकायां षट्चत्वारिंशत् एव पत्राणि सन्ति । मम ग्रामे त्रयस्त्रिंशत् गृहाणि सन्ति । तव ग्रामे द्वाचत्वारिंशत् कूपाः सन्ति ।

शब्दार्थः

अस्मिन्	=	इसमें
पञ्चाशत्	=	पचास
एकविंशतिः	=	इक्कीस
नवविंशतिः	=	उनतीस
उद्याने	=	बगीचे में
चत्वारिंशत्	=	चालीस
पाटलपादपाः	=	गुलाब के पौधे
पञ्चत्रिंशत्	=	पैंतीस
यूथिका	=	जूही
पञ्चचत्वारिंशत्	=	पैंतालीस
मल्लिकाः	=	बेला
त्रिंशत्	=	तीस
कर्णिकाराः	=	कनेर
द्वाविंशतिः	=	बाईस
जपाः	=	अड़हुल के फूल/वृक्ष
पञ्चविंशतिः	=	पचीस
शेफालिकाः	=	हरसिंगार
धारयन्ति	=	धारण करती हैं

तानि	=	वे (नपुं॰)
प्रात:काले	=	सुबह में
भूमौ	=	पृथ्वी पर
विकीर्णानि	=	बिखरे हुए
सरोवरे	=	तालाब में
पुष्पाणि	=	फूल
चतुर्विंशतिः	=	चौबीस
विकसितानि	=	विकसित / खिले हुए
अस्माकम्	=	हमारे
सम्प्रति	=	इस समय / आजकल
अष्टाविंशतिः	=	अट्ठाईस
यत्	=	कि
पूर्वम्	=	पहले
त्रयोविंशतिः	=	तेईस
तीर्थंकराः (बहुवचन)	=	**जैनधर्म** के प्रसिद्ध संत
अभवन्	=	हुए
द्वात्रिंशत्	=	बत्तीस
दन्ताः	=	दाँत
सप्तविंशतिः	=	सत्ताईस
एकस्मिन् मासे	=	एक महीने में
दिवसाः	=	दिन
एकत्रिंशत्	=	इकतीस

चतुर्थे वर्षे	=	चौथे साल में
ऊनत्रिंशत्	=	उनतीस
अष्टचत्वारिंशत्	=	अड़तालीस
लेखनपुस्तिकायाम्	=	कॉपी में
चत्वारिंशत्	=	चालीस
पत्राणि	=	पन्ने
मम	=	मेरे
षट्चत्वारिंशत्	=	छियालीस
एव	=	ही
त्रयस्त्रिंशत्	=	तैंतीस
गृहाणि	=	घर (बहुवचन)
तव	=	तुम्हारे
द्वाचत्वारिंशत्	=	बयालीस
कूपाः	=	कुएँ

व्याकरणम्

प्रकृति-प्रत्यय-विभागः

अभवन्	=	√भू , लङ्लकारः, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम्
कथयन्ति	=	√कथ् , लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम्
भवन्ति	=	√भू , लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम्
धारयन्ति	=	√धृ , लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम्
सन्ति	=	√अस् , लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम्

अभ्यासः

...खिकः

निम्नलिखितानां पदानाम् उच्चारणं कुरुत -

पञ्चाशत्, एकचत्वारिंशत्, त्रिंशत्, विंशतिः, ऊनत्रिंशत्, चत्वारिंशत्, पञ्चविंशतिः, षट्त्रिंशत्, पञ्चपञ्चाशत्, चतुर्विंशतिः, अष्टाविंशतिः, त्रयस्त्रिंशत्

एकविंशतेः पञ्चाशत् यावत् संख्याः वदत ।

...खितः

निम्नलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तरम् एकपदेन लिखत -

(क) एकस्मिन् वर्षे कति मासाः भवन्ति ?

(ख) अस्माकं देशे सम्प्रति कति राज्यानि सन्ति ?

(ग) जनवरी-मासे कियन्तः दिवसाः भवन्ति ?

(घ) कः त्रयोविंशतितमः तीर्थंकरः अभवत् ?

(ङ) अस्माकं मुखे कियन्तः दन्ताः भवन्ति ?

एकविंशतेः आरभ्य त्रिंशत् यावत् संख्याः लिखत ।

एकत्रिंशतः आरभ्य चत्वारिंशत् यावत् संख्याः लिखत ।

एकचत्वारिंशतः आरभ्य पञ्चाशत् यावत् संख्याः लिखत ।

अधोलिखितान् अङ्कान् शब्देषु (अक्षरेषु) लिखत -

23, 27, 35, 46, 50, 38, 32, 25, 39, 31

पदमञ्जूषायाः पदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत -

एकत्रिंशत्,	दिवसाः,	अष्टाविंशतिः,	सप्तविंशतिः,	छात्राः

(क) आकाशे .... नक्षत्राणि सन्ति ।

(ख) अस्माकं देशे .... राज्यानि सन्ति ।

(ग) मार्चमासे .... दिवसाः भवन्ति ।

(घ) अस्माकं वर्गे चत्वारिंशत् .... सन्ति ।

(ङ) एकस्मिन् मासे त्रिंशत् .... भवन्ति ।

9. वचन-परिवर्तनं कुरुत -

	एकवचनम्	बहुवचनम्
यथा-	वदति	वदन्ति
(क)	भवति	....
(ख)	कथयति	....
(ग)	पठसि	....
(घ)	गच्छामि	....
(ङ)	अस्ति	....
(च)	असि	....
(छ)	धारयति	....
(ज)	विकसति	....

10. एतेषु किं सत्यम् असत्यम् वा, लिखत -

यथा-	अस्माकं मुखे पञ्चाशत् दन्ताः सन्ति ।	-	असत्यम्
(क)	अगस्तमासे एकत्रिंशत् दिवसाः भवन्ति ।	-	....
(ख)	आकाशे चतुर्विंशतिः नक्षत्राणि सन्ति ।	-	....
(ग)	जुलाई-मासे त्रिंशत् दिवसाः भवन्ति ।	-	....
(घ)	फरवरी-मासे त्रिंशत् दिवसाः भवन्ति ।	-	....
(ङ)	पार्श्वनाथः त्रयोविंशतितमः तीर्थंकरः आसीत् ।	-	....

11. सुमेलनं कुरुत -

अ		आ
(क) पुष्पाणि	-	(i) पृष्ठाः
(ख) तीर्थंकरः	-	(ii) नक्षत्राणि
(ग) मुखे	-	(iii) दन्ताः
(घ) आकाशे	-	(iv) पार्श्वनाथः
(ङ) पुस्तके	-	(v) विकसन्ति

12. अधोलिखितानां संख्यानाम् आरोहक्रमं लिखत -

द्वाविंशतिः, एकविंशतिः, पञ्चविंशतिः, चतुर्विंशतिः, सप्तविंशतिः, त्रयोविंशतिः, अष्टाविंशतिः, त्रिंशत्, नवविंशतिः, षड्विंशतिः

13. निम्नलिखितानां संख्यानाम् अवरोहक्रमं लिखत -

एकत्रिंशत्, त्रयस्त्रिंशत्, द्वात्रिंशत्, पञ्चत्रिंशत्, षट्त्रिंशत्, ऊनचत्वारिंशत्, चत्वारिंशत्, द्वाचत्वारिंशत्, चतुश्चत्वारिंशत्, त्रयश्चत्वारिंशत्, षट्चत्वारिंशत्, ऊनपञ्चाशत्, पञ्चाशत् ।

योग्यता-विस्तारः

इक्कीस से पचास तक की संख्याओं का क्रम यहाँ दिया जाता है । इसे विद्यार्थी स्मरण कर लें ।

एकविंशतिः	(21)	द्वाविंशतिः	(22)
त्रयोविंशतिः	(23)	चतुर्विंशतिः	(24)
पञ्चविंशतिः	(25)	षड्विंशतिः	(26)
सप्तविंशतिः	(27)	अष्टाविंशतिः	(28)
नवविंशतिः / ऊनत्रिंशत्	(29)	त्रिंशत्	(30)

एकत्रिंशत्	(31)	द्वात्रिंशत्	(32)
त्रयस्त्रिंशत्	(33)	चतुस्त्रिंशत्	(34)
पञ्चत्रिंशत्	(35)	षट्त्रिंशत्	(36)
सप्तत्रिंशत्	(37)	अष्टत्रिंशत्	(38)
नवत्रिंशत् / ऊनचत्वारिंशत्	(39)	चत्वारिंशत्	(40)
एकचत्वारिंशत्	(41)	द्वाचत्वारिंशत्	(42)
त्रयश्चत्वारिंशत्	(43)	चतुश्चत्वारिंशत्	(44)
पञ्चचत्वारिंशत्	(45)	षट्चत्वारिंशत्	(46)
सप्तचत्वारिंशत्	(47)	अष्टचत्वारिंशत्	(48)
नवचत्वारिंशत् / ऊनपञ्चाशत्	(49)	पञ्चाशत्	(50)

2. इन्हीं शब्दों से भारत की भाषाओं में संख्या-शब्द बने हैं जैसे -

एकविंशतिः	–	इक्कीस
द्वाविंशतिः	–	बाईस
एकत्रिंशत्	–	इकतीस
पञ्चत्रिंशत्	–	पैंतीस
षट्त्रिंशत्	–	छत्तीस इत्यादि ।

*****